

વિક્રમિદાન

વર્ષ : 19 * અંક : 1 * ઓક્ટોબર 2016 * ફિ. ₹ 10

ચેસની રમતમાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનો પડકાર

વિશ્વકોશ લલિતકલાકેન્ડ અને અગસ્ત્ય ફાઉન્ડેશનના ઉપકમે યોજેલ કાર્યક્રમમાં
જાણીતા સિતારવાદક પંડિત કુશલ દાસ

‘મહાત્મા ગાંધીજીને અપાયેલાં માનપત્રો :
રાજકીય પૃષ્ઠભૂમિ અને સંકેતો’
વિશ્વકોશ મહેખૂબ ટેસાઈ

‘પ્રવૃત્તિમય નિવૃત્તિ’ વિશે
પી. કે. લાદેરી

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ વતી મુદ્રક, પ્રકાશક અને તત્ત્વી કુમારપાણ ટેસાઈ,
પ્રકાશનસ્થળ : ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, ૫૧/૨, રમેશપાઈની બાજુમાં, બંધુસમાજ સોસાયટી
સામે, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૧૩. ફોન : ૨૭૫૫ ૧૭૦૩. મુદ્રણસ્થળ : ભગવતી
ઓફસેટ, બારડોલપુરા, દરિયાપુર દરવાજા બહાર, અમદાવાદ ૩૮૦ ૦૦૪

◆ email : vishvakoshad1@gmail.com ◆ www.vishwakosh.org

છૂટક કિંમત રૂ. ૧૦/-, વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦૦/-, ત્રણ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૩૦૦/-

લવાજમ : ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ના નામે ટ્રૂફટ અથવા મ. ઓ.થી જ મોકલવું.

[અહીં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની છે.]

કાવેરી જળવિવાદ

દક્ષિણ ભારતની કાવેરી નદી મોટી અને બારમાસી નદી છે. જેના ભરપૂર પ્રવાહથી કષાર્ટક, તામિલનાડુ, કેરળ રાજ્યો અને પૌરિયેરી (પુદુચેરી) – કેન્દ્રશાસિત વિસ્તાર લાભાન્વિત થાય છે. કાવેરી નદી કુલ ૮૦૨ કિલોમીટરની લંબાઈ ધરાવે છે. આ જળવિવાદ દાયકાઓ જૂનો છે, કહો કે સ્વાતંત્ર્યના આરંભ પૂર્વનો છે. છેક ૧૮૮૮ અને ૧૯૨૪માં એ સમયની ભદ્રાસ પ્રેસિડેન્સી અને પ્રિન્સલી સ્ટેટ ઓવ્સર્વાયર્સોર વચ્ચે આ પાણી બાબતે કરાર થયેલા હતા. કાવેરી નદી ૪૪,૦૦૦ કિમી.નો બેઝિન વિસ્તાર વર્તમાન તામિલનાડુ રાજ્યમાં અને ૩૨,૦૦૦ કિમી.નો બેઝિન વિસ્તાર કષાર્ટક રાજ્યમાં ધરાવે છે. આ સંદર્ભમાં વધુ બેઝિન વિસ્તારની માંગપણી કરીને આ રાજ્યો જૂની સમજૂતીને અમાન્ય રાખે છે અને તેણે ‘પાણીની (બંને રાજ્યો વચ્ચે) સમકક્ષ વહેંચણી’(equitable sharing of waters)ની માંગ કરી છે. બીજુ બાજુ તામિલનાડુ રાજ્યે ૧૨,૦૦૦ કિમી.ની જમીનમાં એટલે કે ૩૦,૦૦,૦૦૦ એકરમાં ખેતીવાડીનો વિકાસ કર્યો છે અને પાણીની કોઈ બચત શક્ય નથી તેમ જણાવ્યું છે. વધુમાં જો આ પાણી રોકી દેવામાં આવે તો રાજ્યના લાખો ખેડૂતોની આજીવિકા પર અસર પહોંચે તેમ છે. આ ઉપરાંત પાણી-વહેંચણી અંગેના બીજા નાનામોટા પ્રશ્નો પણ ખરા જ. આ વિશે બંને પક્ષકારો વચ્ચે દસ્કાઓથી મંત્રણાઓ ચાલતી હતી; પરંતુ સ્પષ્ટ નિર્ણયના અભાવે ભારત સરકારે ૧૯૮૦માં એક ટ્રિભૂનલની રચના કરી સંબંધિત પક્ષકારોની દલીલો ૧૬ વર્ષ દરમિયાન સાંભળતા રહીને ૫ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૭માં ચુકાદો આપ્યો. જેમાં કષાર્ટક રાજ્યને ઘણી ઊંચી માત્રામાં પાણી તામિલનાડુને આપવા આદેશ કરેલો. પરંતુ આ સમયે તામિલનાડુ, કષાર્ટક અને કેરળ અને પૌરિયેરી (પુદુચેરી) – એમ ચુકાદાથી પ્રભાવિત થનાર ચારે રાજ્યોએ રિવ્યુ પિટિશન ફાઇલ કરી અને આ અંગે પુનર્વિચાર કરવા જણાવ્યું. ૧૬ વર્ષ દરમિયાન ૨૫ જૂન, ૧૯૮૧માં ટ્રિભૂનલે વચ્ચે ગાળાનો નિર્ણય આપ્યો જે કષાર્ટકે અનિષ્ટાએ સ્વીકારવો પડ્યો હતો અને કષાર્ટક તથા તામિલનાડુ રાજ્યોમાં દેખાવો થયેલા અને હિંસા ફાટી નીકળેલી. ૧૯૮૫માં ચોમાસુ નિર્ણય જતાં કષાર્ટક આ નિર્ણયપાલનમાં ઢીલું પડ્યું તેથી તામિલનાડુ રાજ્યે ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં વચ્ચે ગાળાના નિર્ણયના અમલ માટે દાદ માંગી હતી. કાનૂની દૃષ્ટિએ આ વચ્ચે ગાળાનો નિર્ણય પાણીની વહેંચણી બાબતે અસ્પષ્ટ હતો. વળી એ માટે બધાં સંમત થાય તેવી કોઈ સ્પષ્ટ ફોર્મ્યુલાનો અભાવ હતો. આથી કેન્દ્રસરકારે ૧૯૮૭માં કાવેરી રિવર ઔંથોરિટીની રચના કરવાની દરખાસ્ત કરી જેનો કષાર્ટકે ભારે વિરોધ કર્યો. એ પછી નવેસરથી બે ઘટકો રચાયા : એક, કાવેરી રિવર ઔંથોરિટી અને બીજું કાવેરી મોનિટરિંગ કમિટી. આ પછી બેઠકો, વાર્તાવાપો અને અહેવાલો ઇતાં પ્રશ્નાનો ઉકેલ શોધી શકાયો નહીં. દરમિયાન ૧૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૨માં વડાપ્રધાન મનમોહન સિંહે કાવેરી રિવર

ઓંથોરિટીના અધ્યક્ષના હોદાની રૂએ દરરોજ ૮,૦૦૦ ક્યુસેક્સ પાણી છોડવા કણ્ણાટકને આદેશ કરેલો. આથી કણ્ણાટક રાજ્યે કાવેરી રિવર ઓંથોરિટીમાં એક અરજી કરી પણ ૨૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૨માં સર્વોચ્ચ અદાલતની દરમિયાનગીરીથી કણ્ણાટક રાજ્યને પાણી આપવું પડ્યું. બીજી તરફ સર્વોચ્ચ અદાલતે ચોક્કસ સમયમર્યાદામાં આખરી ફેસલો આપવા ટ્રિબ્યૂનલને જણાવ્યું.

૨૨ ઓગસ્ટ, ૨૦૧૬ના રોજ આ બાબતે તામિલનાડુએ સર્વોચ્ચ અદાલતનો સંપર્ક કર્યો અને તે કણ્ણાટક રાજ્યને પાણીનો આવશ્યક જથ્થો છૂટો કરવા જણાવે તેવી માંગ કરી. કણ્ણાટક પાણીનો જથ્થો છૂટો કરવાની ના પારી. સર્વોચ્ચ અદાલતે ફરી વાર કણ્ણાટક રાજ્યને માનવતાના ધોરણો અને સુસંવાદિતા જાળવવા પાણીનો જથ્થો છૂટો કરવા કહ્યું. આથી ૫ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૬ના રોજ કણ્ણાટક રાજ્યે દરરોજ ૧૦,૦૦૦ ક્યુસેક્સ જેટલો પાણીનો જથ્થો છોડવા તૈયારી બતાવી, જ્યારે તામિલનાડુની માંગ રોજના ૨૦,૦૦૦ ક્યુસેક્સની હતી. સર્વોચ્ચ અદાલતે આ સંદર્ભે રોજના ૧૫,૦૦૦ ક્યુસેક્સ પાણી છોડવા જણાવ્યું. પણ વાસ્તવમાં કણ્ણાટક રાજ્યે રોજના ૧૨,૦૦૦ ક્યુસેક્સ પાણી ૨૦ સપ્ટેમ્બર સુધી પડ્યું. આથી કણ્ણાટક રાજ્યમાં પ્રજાકીય અંગે ઊભો થયો, જે રાજ્યના કેટલાક વિસ્તારો જેવા કે બેંગાલુરુ માયસોર અને માંડચામાં તીવ્ર બનતાં હિંસા અને આગના બનાવો બન્યા. બેંગાલુરુમાં સંચારબંધી લાદવી પડી. આ બધું છતાં ૨૦ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૧૬ના રોજ સર્વોચ્ચ અદાલતે રોજના વધુ ૬૦૦૦ ક્યુસેક્સ પાણી છોડવા જણાવ્યું અને વધુમાં આ વિવાદનો કાયમી ઉકેલ લાવવા ‘કાવેરી મેનેજમેન્ટ બોર્ડ’ની રચના કરવાનું કેન્દ્રસરકારને સૂચયવું છે. વાસ્તવમાં અહીં કેટલાક મહત્વના પ્રશ્નો સંડેવાયેલા છે. પાણીના જથ્થાની વધઘટથી સિંચાઈ હેઠળ આવરી લેવાતા વિસ્તારોની ખેતીને માઠી અસર પહોંચે છે. બેંગાલુરુથી માયસોર સુધીનો ૮૩ માઈલનો પછો બહુ પાણી માંગતા પાકનો હોવાથી કણ્ણાટક પાણી છોડવા રાજી નથી. ઉપરાંત બેંગાલુરુનો ઔદ્યોગિક વિકાસ અને તેને આનુસારિક વસ્તીવધારો ઘણા મોટા પ્રમાણનો હોવાથી કણ્ણાટક રાજ્યની પાણીની જરૂરિયાત વધી જાય છે. પરિણામે બંને રાજ્યોમાં સંબર્ધના માર્ગ ચઢી જાય છે. આ રાજ્યની પ્રજાઓ નેતાઓ માટે આત્મવિલોપનનો માર્ગ લે તેવી અત્યંત સંવેદનશીલ હોવાથી દેખાવો અને હિંસા ઉગ્રતા પકડે છે. સાથે ખેતીવાડી પર નભતાં નાગરિક સંગઠનો લોકોની લાગણીઓ ભડકાવે છે. રાજકીય પક્ષો – બંને રાજ્યોમાં પ્રજાની ઉગ્રતાને વકરાવવામાં રસ ધરાવે છે. તામિલનાડુમાં દ્રવિડ મુનેત્રા કળગમ પક્ષ અને અન્ના દ્રવિડ મુનેત્રા કળગમ પક્ષે જળવિવાદને રાજકીય તક ગણી લોકોને ઉદ્કેર્યા તો કણ્ણાટકમાં પણ લગભગ આમ જ બન્યું. જેથી હજારો અને કરોડો રૂ.ની સામગ્રીની તોડફોડ અને વ્યાપક નુકસાન ઊભું થયું છે.

(અનુસંધાન સોણમા પાણે)

યુરોપીય સ્થાપત્ય શૈલીનો પ્રભાવ

(પદ્મમુખડા શ્રી મહુસૂદન વાંકીસાહેબે હમજાં જ આપણી વચ્ચેથી મહાપ્રયાગ કર્યું.
થોડા સમય પહેલાં લેવાયેલી તેમની મુલાકાતનો એક અંશ અહીં પ્રસ્તુત કરીએ છીએ.)

હિના શુક્લ : આપે કલા-સ્થાપત્યના અભ્યાસ અર્થે દેશ-વિદેશમાં ઘણા પ્રવાસો ખેડ્યા છે. કયા દેશો પર ભારતીય કલા-સ્થાપત્યની સારી એવી અસર જોવા મળી ?

મહુસૂદન ઢાંકી : આમ તો સૌથી નજીકના દેશ શ્રીલંકામાં ભારતીય સ્થાપત્યની અને તેમાંય ખાસ કરીને આંધ્રપદેશના વિશાળકાય સ્તૂપોની અસર ઘણાં વર્ષો પૂર્વ થઈ હતી. ઈ. સ. પૂર્વ ૨૫૦માં અશોકપુત્ર મહેન્દ્ર અને પુત્રી સંઘમિત્રા અહીં આવ્યાં હતાં. એ બંનેએ ત્યાં બૌદ્ધ ધર્મનો પ્રચાર કરેલો. બૌદ્ધ ધર્મના પ્રવેશ પહેલાં ત્યાં આર્થ ભરબાહુના સમયમાં જેનો આવેલા. અશોકના દાદા ચંદ્રગુપ્તના સમયમાં પાંડુક અભય રાજાએ તેમના માટે એક વિહાર બંધાવેલો. બૌદ્ધો પહેલાં જેનો આવ્યા હોવા છતાં અહીં વિશેષ અસર બૌદ્ધ ધર્મની છે. આ ઉપરાંત બ્રહ્મદેશ, કમ્બોડિયા, થાઇલેન્ડ અને વિયેટનામમાં પણ ભારતીય સ્થાપત્યની અસર જોવા મળે છે. જાવામાં પણ આ પ્રભાવ જોવા મળે છે. જાવા અને કમ્બોડિયામાં એક એવો રિવાજ હતો કે ઘણી વાર શિવ અને વિષ્ણુની મૂર્તિ હોય, પણ મોઢું જે રાજા સ્વર્ગસ્થ થયો હોય તેના સ્મરણમાં તે રાજાનું હોય !

હિના શુક્લ : આપે સ્થાપત્યના ઇતિહાસમાં ઘણું મહત્વનું પ્રદાન કર્યું છે. યુરોપ સહિત જુદા જુદા સ્થાપત્યમાં અલગ શૈલીનો પ્રયોગ થતો હશે. આપણે ત્યાં તેની અસર ક્યાં જોવા મળે ?

મહુસૂદન ઢાંકી : એવું છે કે મંદિરોનું બાંધકામ કરવામાં એક યુગ આવી ગયો. ભારતમાં ઘણી જગ્યાએ અત્યારે મંદિરોનાં પુનરુત્થાનનું કામ ચાલે છે. ખાસ કરીને જૈનોનાં, સ્વામિનારાયણ પંથનાં અને દક્ષિણાં મંદિરોનાં પુનરુત્થાનનું કામ ચાલે છે. પહેલાં યુરોપમાં – Renaissance દરમિયાન પણ આવો એક પુનરુત્થાનનો યુગ આવ્યો હતો. એ સમયે માધકલ અન્જેલોનું કામ ઘણું મહત્વનું હતું. તેઓએ ગ્રીક અને રોમન સ્થાપત્યનો અભ્યાસ કરી પોતાની આગવી કલાશેલી ઉપજાવી હતી.

ગ્રીક અને રોમન શૈલીના સ્થાપત્યની ટૂંકમાં વાત કરું તો ગ્રીક શૈલીમાં Arch – કમાન ન હોય, થાંભવાને પણ હોય. જ્યારે રોમન શૈલીમાં ગોળાકાર કમાન હોય. ઇસ્લામિક શૈલી નિકોણાકાર અને અણિયાળી હોય છે. રોમન અને ગ્રીક શૈલીની decorative આંશી તે શિલ્પો ખૂબ જાણીતાં થયાં. યુરોપનાં રેનેસાં રેણી બારોક શૈલી આવી. આપણે ત્યાં સ્થાપત્ય અને ચિત્રમાં વધુ, શિલ્પમાં ઓછી, મુઘલ પણી રાજ્યપૂત શૈલી આવી. ત્યારબાદ વિકટોરિયન યુગ આવ્યો. ત્યારે પ્રાચીનનો અભ્યાસ કરી ગોથિક અને નિયોકલાસિકલનો યુગ બ્રિટિશ શાસન દરમિયાન આવ્યો. મુંબઈમાં આવા વિકટોરિયન ગોથિકનાં ઘણાં મકાન છે. બિટનમાં તો આવાં ચર્ચ સહિત ઘણાં મકાનો છે. આપણે ત્યાં એટલાં ચર્ચ નહિં, પણ પબ્લિક યુટોલિટીનાં મકાનો થયાં. કોલકાતામાં

નિયોક્તાસિકલનાં મકાનો વધુ મળે. મુંબઈમાંના ગોથિક અને નિયોક્તાસિકલ બિલ્ડિંગોની વાત કરું તો મુંબઈનું વી.ટી. સ્ટેશન આખું ગોથિકમાં છે. અફ્ઘાન ચર્ચ ગોથિકમાં છે. બોંબે યુનિવર્સિટીનો કૉન્વોકેશન હોલ, સેટ જવિયર્સ કોલેજ, રાજાબાઈ ટાવર, જે. જે. સ્કૂલ ઓંબ્યુ આર્ટ્સ આ બહું ગોથિકમાં છે – ખાસ કરીને Arches (કમાનો) અને Windows (બારીઓ). કેટલાંક પ્રાઇવેટ મકાનો પણ ગોથિક સ્ટાઇલનાં છે. વધુમાં વધુ મુંબઈમાં આવાં મકાનો જોવા મળે છે. વી.ટી.સ્ટેશનની બાજુમાંનું ભૂનિસિપલ બિલ્ડિંગ, દાદાભાઈ નવરોજી રોડ પર વી.ટી.થી કોલાબા તરફ જતાં બિટિશ લાઇબ્રેરી અને જનરલ પોસ્ટ ઓફિસમાં ઇસ્લામિક સ્થાપત્યની અસર પણ જોવા મળે છે. કોલકાતા મુજિયમનું મકાન નિયોક્તાસિકલમાં છે, જ્યારે વિકટોરિયા મેમોરિયલ રેનેસાંમાંથી ઊતરી આખું હોય તેવું લાગે. પોરબદરનો રાજમહેલ બારોક શૈલીમાં છે.

ભારતમાં બિટિશ જમાનામાં આ બધાં જુદાં જુદાં સ્થાપત્યોનો પ્રવેશ થયેલો – મંદિરોમાં પણ થયેલો. પ્રભાસપાટણના એક જૈન મંદિરમાં મેં ગોથિક શૈલી જોયેલી – એવી જ કમાનોવાળી. બિટિશ સમય દરમિયાન આપણે ત્યાં યુરોપની શૈલીઓ આવી. એ પહેલાં રાજ્યૂત અને મુખલ શૈલીઓ હતી. ઠેઠ અહમદશાહથી લઈને મહંમદ બેગડા સુધીના સલતનત–સમયની અમદાવાદમાં પચાસેક જૂની મસ્જિદો છે. મસ્જિદોમાં પણ Arches (કમાનો) આવે. તોરણની અંદર Arches (કમાનો) હોય. મારુ ગુજર કલાનો પ્રભાવ અહીં દેખાય. દુનિયાની બીજી મસ્જિદોમાં ભાગે જ દેખાતાં તોરણ મારુ ગુજરમાંથી આવ્યાં અને કમાનો ઇસ્લામમાંથી ઊતરી.

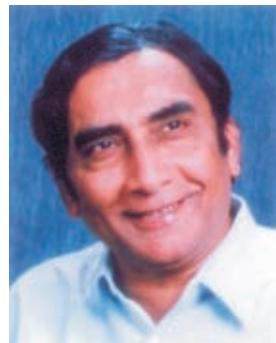
હિના શુક્કલ : આપની સફર એક જિજાસુ વિદ્યાર્થી, અધ્યાપક અને તારબાદ એક પ્રતિષ્ઠિત કલાવિદ તરીકેની રહી છે. આપનું ‘પદ્મભૂષણ’થી લઈને ઘણાબધા એવોર્ડથી સન્માન થયું છે. જીવનમાં કદ્દ મહેચ્છા બાકી ?

મધુસૂદન ઢાકી : કોઈ મહેચ્છા તારેય ન હતી અને આજે પણ નથી. આક્સિમિક રીતે એ બધું મયું છે. બીજા બધાને આમાં ઘણો આનંદ થાય. મારો ભાવ સમભાવનો રહ્યો છે. ‘પદ્મભૂષણ’ મળ્યો તે પહેલાં એશિયાટિક સોસાયરી મુંબઈ, પ્રાકૃત જ્ઞાનપીઠ બંગાલુરુ, હેમયંડ્રાચાર્ય એવોર્ડ મળ્યા છે. મને કામમાં વધુ રસ. આ બધી વસ્તુઓ મળે – પાછી તેની વિધિ થાય. ફંક્શનમાં જવું પડે. મને તેનો ખૂબ કંટાળો આવે છે. સાચી વાત એ છે કે લોડો જે વખાણ કરે છે તે મને જરા પણ સાંભળવાં ગમતાં નથી. સાહિત્યમાં પણ મેં વાર્તાઓ, ચરિત્રલેખો, કલાવિવેચનના લેખો પણ લખ્યા છે. સાહિત્યકારોને અપાતો રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક પણ મને મળ્યો છે. છેલ્લે ગયે વરસે ઇન્દ્રિયન આર્ટ વતી ઠરાવ પસાર કરી મારુ ફેલિસિટેશન થયું. મિત્રો બહુ ઉત્સાહી છે. ત્રણ વખત અગાઉ પણ પ્રયત્ન થયેલો – મેં ના જ પાદેલી કે બીજા ઘણા વિદ્ધાનો છે આ સન્માનને પાત્ર, તેમને આપો. મને આવી કોઈ મહેચ્છા નથી.

- હિના શુક્કલ

શૂન્યમાંથી સર્જન

સામાન્ય રીતે કેટલીક વ્યક્તિઓ અંવોર્ડ – પુરસ્કારોને શોધતી હોય છે – જ્યારે કેટલાક અંવોર્ડ – પુરસ્કારો તેનો સ્વીકાર કરવા યોગ્ય વ્યક્તિઓને શોધતા હોય છે – તેમની સંખ્યા અલબત્ત જૂજ હોય છે. તેમાંના એક શ્રી કુમારપાળ દેસાઈ છે. ગુજરાત યુનિવર્સિટીના પૂર્વ ડીન તરીકે નિવૃત્ત થયેલા અને હાલમાં ‘ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ’ જેવી પ્રતિષ્ઠિત સંસ્થાના મેનેજિંગ ટ્રસ્ટી – એ પદ્મશ્રી ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈની ટૂંકામાં ટૂંકી ઓળખાણ.

જાહીરા સાહિત્યકાર કુમારપાળ દેસાઈને વિશ્વભરના ગુજરાતી સમાજોનું સંગઠન કરતા વિશ્વ ગુજરાતી સમાજ દ્વારા ૨૦૧૫ના વર્ષ માટેનો શ્રી કાનજીભાઈ દેસાઈ ગુજરાત પ્રતિભા અંવોર્ડ એનાયત કરવામાં આવશે. આ અંવોર્ડમાં સન્માનપત્ર, એક લાખની ધનરાશિ તથા મૌખેન્ટો અર્પણ કરવામાં આવશે.

લગભગ કોલેજકાળથી કુમારપાળભાઈએ ‘ગુજરાત સમાચાર’માં અવારનવાર સ્પોર્ટ્સ-વિષયક લેખો લખ્યા ત્યારથી માંદીને – પિતા જયભિઝ્યુનું ૧૮૬૮માં અવસાન થયા બાદ તેમણે ૧૭ વર્ષ સતત ચલાવેલી ‘ટીટ અને છમારત’ કોલમ ચાલુ રાખવાની જવાબદારી ‘ગુજરાત સમાચારે’ ૨૮ વર્ષના બિનઅનુભવી કુમારપાળને સૌંપી એ એક ઘટના હતી. તત્કાલીન તંત્રી – માલિક શ્રી શાંતિલાલ શાહે – કુમારપાળમાં ગોપિત ક્રમતા જોઈ જ હશે. આજદિન સુધી આ કોલમ – પૂરાં ૪૬ વર્ષ સુધી એક પણ હપ્તો પડ્યા વિના ચાલુ છે. એક લેક્ચરર તરીકે ‘નવગુજરાત આર્ટ્સ કોલેજ’થી કારકિર્દી શરૂ કરનાર કુમારપાળ આર્ટ્સ ફેફલ્ટીના ઉચ્ચતમ ‘ડીન’ના પદ પરથી નિવૃત્ત થયા. લેખન અને અધ્યાપનના – બંને ક્ષેત્રમાં શ્રી કુમારપાળભાઈએ પ્રદાન કર્યું તેની માત્ર યાદી કરવા જઈએ તો પણ એક પુસ્તકા થઈ જાય. લેખનક્ષેત્રે માત્ર એક જ કોલમથી શરૂ કરનાર તેઓ દર સપ્તાહે પાંચ નિયમિત કોલમ લખે છે. આ ઉપરાંત તેમણે સંખ્યાબંધ લેખો, પુસ્તકો અને પ્રસ્તાવનાઓ લખી છે. વિવિધ પ્રકારનું સર્જન-કાર્ય કર્યું છે, તો અધ્યાપનક્ષેત્રે અનેક સેમિનારનું આયોજન કર્યું છે તેમ જ તેમાં પેપર રીડિંગ કરીને ભાગ લીધો છે.

સમાજ સાથે પણ તેમની ઘેરી નિસબત રહી છે. અનેક પ્રકારની સંસ્થાઓનાં તેઓ સભ્ય, મંત્રી, પ્રમુખ અને ટ્રસ્ટીપદ શોભાવી રહ્યા છે – એટલું જ નહિ, તેમાં સક્રિય છે. માનવકલ્યાણની અનેક પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેમણે દેશ-વિદેશમાં આપેલાં મહત્વનાં વાખ્યાનોની તો યાદી થઈ શકે તેમ જ નથી. કોઈ પણ કાર્યક્રમનું આયોજન કરવાની

એમની પાસે વિરલ શક્તિ છે. વિશકોશમાં છેલ્લાં દસ વર્ષોમાં તેમણે ૩૦૦થી વધુ વાખ્યાનો યોજ્યાં છે.

શ્રી કુમારપાળભાઈ અનેક વાર વિદેશની સંસ્થાઓનાં આમંત્રણોથી પરદેશ ગયા છે. એક ગાળો હતો કે પર્યુષણ પર્વના લગભગ આઠ-દસ દિવસ તો તેઓ પરદેશમાં જ હોય. પછીનાં વર્ષો માટે ત્યાંની સંસ્થાઓએ આમંત્રણ પાઠવી આગામી વર્ષો માટે તેમનાં પ્રવચનોની તારીખ નક્કી કરી લીધી હોય. આ હકીકત પરદેશમાં પણ તેમની લોકપ્રિયતાની સાક્ષી છે.

નાની ઉંમરથી તેમની ઉપર મોટી જવાબદારીઓ આવવા માંડી હતી એ તેમનું સદ્ગ્રાહી રહ્યું છે. પરંતુ આવી તકોને તેમણે ગંભીરતાથી લીધી છે. જે તે જવાબદારી પડકાર ગણી યોગ્ય ઠરવા માટે નિષ્ઠાપૂર્વક તેમણે સજજતા કેળવી છે. તેમનાં ઉત્તરોત્તર લખાણો વાંચતાં આ વાતની પ્રતીતિ થાય છે. પુસ્તકની પ્રસ્તાવનાને પણ કેવી ગંભીરતાથી લે છે તેનું છેલ્લું ઉદાહરણ જાણીતાં લેખિકા પ્રક્રિયા પટેલના હિમાલય અંગેના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના વાંચતાં થાય છે.

શ્રી કુમારપાળભાઈના વાખ્યાનની જાહેરાત જોતાં શ્રોતાઓ ઉમટી પડે છે, કારણ કે જે તે વિષયના વાખ્યાનમાં તેમનો અન્ય વાખ્યાનો કરતાં કાઈ જુદો જ – મૌલિક અભિગમ હોય છે. તેમની લાક્ષણિકતા મુજબ તેઓ હંમેશાં તૈયારી કરીને આવે છે. તેનું કારણ - તેમના અભિપ્રાય મુજબ વિષયનું વિષયાંતર થતું નથી તેમજ નિર્ધારિત સમયમાં તે પૂરું થઈ જાય છે.

‘ગુજરાત વિશકોશ’ જેવી સંસ્થા આમ તો મૂળે અધ્યયન અને સંશોધનની જ ગણાય પણ સમયાંતરે - મૂળ કામ પૂર્ણતાને આરે પહોંચવા આવતાં તેમણે તે જ સંસ્થાની ભગિની - સંસ્થા - શાખાઓ શરૂ કરી. જેમાં લખિતકલાકેન્દ્ર મુખ્ય છે જે તેમની દીર્ଘદૃષ્ટિ અને આયોજનશક્તિની સાક્ષી આપે છે.

સ્વત્ભાવે શાંત, શિસ્તના આગ્રહી અને મધુર વ્યક્તિત્વ ધરાવતા કુમારપાળભાઈના અગણિત વાચકો અને ચાહકો છે. તેમનું વર્તુળ અત્યંત વિશાળ છે. કોઈ પણ સમયાને ઘરીક વારમાં ઉકેલી નાખવાની તેમની પાસે સિદ્ધિ છે.

શૂન્યમાંથી સર્જન કરનાર શ્રી કુમારપાળ હવે માત્ર વ્યક્તિવિશેષ રહ્યા નથી પણ એક સંસ્થા બની રહ્યા છે. કુમારપાળ દેસાઈ હવે માત્ર અમદાવાદનું નહીં, ગુજરાતનું પણ નહીં; પરંતુ દેશમાં અને વિશ્વભરમાં વસતા - ગુજરાતી સમાજનું ગૌરવ છે. તેમને પ્રાપ્ત થયેલાં અનેક માન-સન્માન, પુરસ્કારો અને ઑવોર્ડમાં આ ઑવોર્ડ એક નવી યશકલગી સમાન છે.

- ૨૪ની વાસ

લાલ માથાવાળાં ગીધ પણ કયાં ગયાં ?

જે પ્રાણી, પશુ, પંખી પર સર્વનાશનો ભય તોળાઈ રહ્યો હોય તેને જોખમવાળી (Endangered) પ્રજાતિ કહેવામાં આવે છે. ગીધ આ કક્ષામાં આવે છે. દર વર્ષ ત્રીજી સપ્ટેમ્બરે આંતરરાષ્ટ્રીય ગીધ જાગૃતિ દિવસ (International Vulture Awareness Day) જાહેર કરવામાં આવ્યો છે. ગીધની ત્રણ પ્રજાતિ Gyps Indicus, Gyps Bengalensis, Gyps Tenuirostris પર અત્યંત જોખમ તોળાઈ રહેલ પ્રજાતિ તરીકે નોંધાયેલ છે. હવે એક વધારે લાલ માથાવાળું ગીધ પણ એ જ રસ્તે જઈ રહ્યું છે.

છેલ્લા બે દાયકામાં ભારતમાં ગીધની પ્રજાતિઓ ન માની શકાય એટલી ઝડપથી લુંઝ થઈ રહી છે. લાલ માથાવાળું ગીધ અશિયન કિંગ વલ્યર – અશિયાનું રાજીવી ગીધ તરીકે, ભારતીય શ્યામ ગીધ અને પોડીચેરી ગીધ તરીકે ઓળખાય છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંસ્થા આઈયુસીએનની વગડાની પ્રજાતિ માટેની લાલ યાદી(Redlist)માં અત્યંત જોખમી વર્ગમાં આ જાતિ મુકાયેલી છે.

છેલ્લાં વર્ષોમાં અત્યંત ઝડપથી આ પ્રજાતિની વસ્તીનો ઘટાડો થઈ રહ્યો છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં તે ઘટાડો ચાલુ રહેવાનો છે. સંભવત: તેનું કારણ પશુઓના મૃતદેહને ખાવાથી થાય છે, આ મૃતદેહો પશુઓ માટેની દવા ‘ડાઇક્લોફેનાક’ (Diclofenac) જેની સામે ૨૦૦૬થી પ્રતિબંધ છે તેને કારણે થાય છે. એ સાથે બીજાં કારણો પણ છે. એક તો તેમની ટેવો માટે સુગમતા ન મળતી હોય અને નિવાસસ્થાનોની સમસ્યા હોય.

લાલ માથાવાળું ગીધ (Sarcogyps Calvus) તેના નામ પ્રમાણે ઘાટું લાલ અથવા નારંગી રંગનું ગણું ધરાવે છે, એના પર પીંછાં હોતાં નથી. આમ તેના માથા પર કોઈ આવરણ નથી. તેનું માથું લાલ હોવા ઉપરાંત તેનું ગણું અને પગ પણ લાલ હોય છે. તેનું શરીર અને ચાંચ કાળાં હોય છે અને તેથી ભારતીય કાળા (શ્યામ) ગીધ કહેવાય છે. જ્યારે તે ઉડતાં હોય ત્યારે પાંખનો સફેદ પછો જોવા મળે છે અને સાથળ પર સફેદ ડાધ જોવા મળે છે. તેના ગળાનો નીચેનો ભાગ તેમને અલગ પાડતું લક્ષણ હોય છે.

ધી ન્યૂ વર્લ્ડ કિંગ વલ્યર (નવા જગતના રાજીવી ગીધ) (Sarcoramphus Papa) ભારતીય રાજીવી ગીધથી તદ્દન જુદાં છે. આ ગીધ ન્યૂ વર્લ્ડ એટલે પાછળથી શોધાયેલ ખંડો એટલે કે દક્ષિણ અમેરિકા અને ઉત્તર અમેરિકા તેમજ મધ્ય અમેરિકામાં મળે છે. તે ન્યૂ વર્લ્ડ ગીધ શ્રોણી Cathartidae ‘કેથારટીડી’ના સભ્યો છે. અત્યારે તો તેના પર કોઈ જોખમ નથી. તે ભાગ્યે જ જોવા મળે છે, પણ તેમનું વ્યાપક પ્રજનન નિવાસસ્થાન નીચાગવાળી જમીનમાં જોવા મળે છે. સામાન્યતઃ તે રણવિસ્તાર હોય તે પસંદ કરતાં

હોય છે. આ કારણસર તેઓ બુંદેલખંડ વિસ્તારમાં કે જે તેમને યોગ્ય રહેણાંક આપે છે. તેઓ વધારે ગામડાંના બહારના વિસ્તારમાં જોવા મળે છે.

ભારતીય રાજીવી ગીધ માંસાહારી પ્રાણીઓ જેવાં કે વાઘ, દીપડા, વરુ વગેરે સાથે જોવા મળવાની મજબૂત શક્યતા છે. તેમની વચ્ચે અદ્ભુત અનુબંધ છે. એ પછી મધ્યપ્રદેશનો બાંધવગઢ નોશનલ પાર્ક હોય, ઉત્તરપ્રદેશનો દુધવા નોશનલ પાર્ક હોય, રાજસ્થાનમાં કુંભલવગઢનાં જંગલી પ્રાણીઓનો આરક્ષિત વિસ્તાર હોય કે નિવળીરીની ઉત્તરના જંગલના વિભાગમાં તમિનાડુ હોય.

ભારતીય રાજીવી ગીધ કોહવાઈ ગયેલું કે મુડદાલ માંસ આરોગનારાં છે. લાલ માથાવાળાં ગીધની વર્તણૂક તેની ઘ્યાતિથી સાવ વિપરીત છે. તે બહાદુર નથી કે બહાદુરી બતાવતાં નથી. એવું માનવામાં આવે છે કે તેઓ મૃતદેહના માંસને ખાવામાં પહેલાં હોય છે. જ્યાં સુધી તેમની ભૂખ તેમની પસંદગીના માંસના ટુકડાથી સંતોષાય નહીં ત્યાં સુધી ખાતાં રહે છે.

જોકે સત્ય તો એ છે કે ભારતીય રાજીવી લાલ માથાવાળાં ગીધ બીકણ હોય છે અને મૂઢ હોય છે. તેઓ ગીધની પ્રજાતિઓ ખાતી હોય, ત્યારે દૂરથી જુઓ છે. પોતાનો વારો આવે તેની રાહ જોતાં હોય છે. તેઓ પોતાના વારાની રાહ જુઓ છે અને મૃતદેહ તરફ જાય છે. જ્યારે બીજાં સંતોષાઈ ગયાં હોય કે ચાલ્યાં ગયાં હોય. બાંધવગઢ નોશનલ પાર્કમાં ભારતીય રાજીવી ગીધની નરભક્તી વર્તણૂક જોવા મળે છે અને પોતાની પ્રજાતિના ગીધના માંસને આરોગતાં જોવા મળે છે. તેઓ ઊંચા સુકાઈ ગયેલા વૃક્ષની ડાળી પર કે ઓછાં પાંદડાંવાળા વૃક્ષ પર જ વિશ્રામ કરે છે.

નવેમ્બરથી મે મહિના દરમિયાન લાલ માથાવાનાં ગીધ મોટાં અને ઊંચાં વૃક્ષ પર માળા બાંધવાની અને ખોરાકની જગ્યાની કુદરતી નિવાસસ્થાનો માટે એછત, કુદરતી નિવાસોનો વિનાશ અને ડાઇકલોઝનાક નામની દવા પણ સંભવિત આપત્તિજનક ગીધોની વસ્તીમાં ઘટાડો થવાનું કારણ પણ હોઈ શકે. ઉપરાંત ગામડાં અને શહેરોના પાદરે કચરો ઢાલવવાની જગ્યાને મોટો ઉકરડો બનાવવો જે એક સમયે ગીધનું કુદરતી નિવાસસ્થાન હતું. આમ તેમનાં ‘ધરો’ અદ્ધર્ય થઈ ગયાં. તેને માટે જડપી શહેરીકરણ અને ઐતીવાડીનો વ્યાપ અને તીવ્રતા જવાબદાર હોઈ શકે.

તેમને ખોરાક મળવાનું ઓછું થઈ ગયું. કારણ કે પશુઓને પાળવાની પદ્ધતિ તેમજ કચરો નિકાલ કરવાની પદ્ધતિ બદલાઈ ગઈ. જાહેરમાર્ગ પર પશુઓનાં મૃત્યુ-અકસ્માત થયાં હોય, ત્યાં વાહનોની સતત અવરજવરના લીધે તેનું માંસ આરોગી શકતાં નથી. કેટલાક એવા કિસ્સા બન્યા છે જેમાં જાહેરમાર્ગ પર, રેલવેલાઇન પર ગીધો અકસ્માતથી મૃત્યુ પાઢ્યાં હોય. માંસાહારી પ્રાણીઓની વસ્તીમાં ઘટાડાના કારણે પણ તેને માટે ખોરાક મળવાનું ઓછું થયું છે.

બીજું કારણ એ છે કે ગામની બહાર અને જંગલની સીમા પરનાં મોટાં વૃક્ષો નાશ પામવા લાગ્યાં છે, તે લાલ માથાવાળા ગીધને માળા બાંધવા માટે મળતાં નથી અથવા તો ઢોર ચરાવનારી જાતિના લોકો ભરવાડ, રબારી વગેરે પોતાના ઢોર ચરાવવા ગામની ભાગોળે ફરતા રહેતા હોય છે. ખાસ કરીને તેઓ ડાળીઓ પોતાના ઘણ માટે, બકરીના ખોરાક માટે કાપી નાખે છે. અનેક વિકાસનાં કાર્યો માટે અને ખાસ કરીને હાઈવે માટે મોટાં વૃક્ષોને કાપી નખાતાં ગીધોને માળા બાંધવા અને વિશ્રામ કરવાનાં સ્થળો મોટા પાયે ઘટી ગયાં.

હજુ સુધી તો લાલ માથાવાળાં ગીધ ચિંતાનો વિષય ન હતાં, પણ ૨૦૦૭માં તે અત્યંત જોખમવાળી પ્રજાતિમાં આવી ગયાં. લાલ માથાવાળાં ગીધ ૧૮૭૦ સુધી તો કેરળમાં સામાન્ય હતાં, પણ એક પણ ગીધ રાજ્યના મોટા ભાગમાં જોવા મળતું નથી. સિવાય કે કેરળના વાયાનાડ વન્યજીવનના અભ્યારણ્યમાં.

આની સામે ગીધોનાં આરક્ષણ માટે ભગીરથ પ્રયાસો હાથ ધરવા જોઈએ. લોકોમાં જાગૃતિ લાવવા અને લોકોની ભાગીદારી આરક્ષણ માટે અને પ્રબંધન માટે કાર્યક્રમો રચવા જોઈએ. મધ્યપ્રદેશમાં સરકારના આંશિક ફાળાથી તિકમગઠ ખાતે મધ્યપ્રદેશ સ્ટેટ બાયોડાયવર્કસ્ટી બોર્ડ, ઇન્ડિયન બાયોડાયવર્કસ્ટી કન્જર્વેશન સોસાયટી, વલ્યુર કન્જર્વેશન અવેરનેસ અને ઇન્ટરેક્શન ઝુંબેશ કે જે બર્ડ કન્જર્વેશન નેપાલ અને કોમ્યુનિટી ફોરેસ્ટ યુજર્સ ગ્રૂપ મદન પોખરા, પાલ્યા, નેપાલ ગીધ આરક્ષણ માટે અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

- વિહારી છાયા

વાચકમિત્રોને

છેલ્લાં અઠાર વર્ષથી ‘વિશ્વવિહાર’ આપને મળે છે. આપને તે રુચ્યું હોય અને ઉપયોગી લાગ્યું હોય તો તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૦૦નું મ. ઓ. ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, રમેશપાર્કની બાજુમાં, ઉસ્માનપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩ – એ સરનામે મોકલશો. બે, ત્રણ, ચાર કે પાંચ વર્ષનું લવાજમ પણ એકસાથે ભરી શકાશે. ડ્રાફ્ટ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના નામનો મોકલવો.

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ(AI)નું ભવિષ્ય

(ગતાંકથી ચાલુ) આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના ભવિષ્યનો વિચાર કરીએ. ભૂતકાળમાં ટેકનોલોજીના કારણે રોજગારની નવી તકો પડા ઉભી છે. ઉત્પાદકતા વધાવાથી કિંમત ઘટી છે તથા ઉત્પાદન વધ્યું છે, પરિણામે ચીજવસ્તુનું વેચાણ અને ફલાવો વધ્યાં છે. તેથી એને લગતી બીજી સેવાઓની આવશ્યકતા ઉભી થઈ હોય એવા પણ ઘખલા છે. કાપડ-ઉત્પાદન અને બોંકિંગ જેવા આનાં ઉદાહરણો છે. રેડિયોલોજીમાં નવી ટેકનોલોજીથી રેડિયોલોજિસ્ટની ક્ષમતા વધી છે. સ્વયં-સંચાલિત વાહનોને ઇમર્જન્સી વખતે રિમોટ-ઓપરેટરોની જરૂર પડશે. કસ્ટમર સર્વિસ, કોર્પોરેટર સાઇટ્સ વગેરે માટે સારા લેખકોની વધુ જરૂર પડશે. (આજે પણ સારા કોપી-રાઇટરોની અછત છે જ ને!) એવા સમાન-અનુભૂતિ અને સામાજિક આંતરસંબંધોની જરૂર હશે, ત્યાં આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સને કારણે રોજગારી પર માઠી અસર નહીં પડે, અથવા ઓછી પડશે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ શિક્ષણ અને જાહેર નીતિઓને પ્રભાવિત કરશે.

૨૦૧૧માં સ્ટેનફર્ડ યુનિવર્સિટીના બે પ્રોફેસરોઓએ તેમના ‘Introduction to AI’ અભ્યાસકર્મને વિનામૂલ્યે કોર્સને ઑનલાઇન ભાગવવાની યુ ટ્યૂબ પર જાહેરાત કરી. દસ અઠવાડિયા માટે ચાલનારા આ કોર્સ માટે ૧૬૦ દેશોમાંથી ૧,૬૦,૦૦૦ વ્યક્તિઓએ અરજી કરી. આખરે ૨૩,૦૦૦ લોકોએ આ કોર્સ પૂરો કર્યો. આવો કોર્સ વિના ફિથી શરૂ કરવા પાછળ આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સને કારણે લોકોના વ્યવસાય જાય તેવી શક્યતાઓ હોવાથી આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના ક્ષેત્ર સાથે સંકળાયેલાઓની એ ફરજ છે કે તેઓ સંબંધિત વ્યક્તિઓની ક્ષમતા વધારે. આવો વિચાર પણ પ્રચાલિત છે. આવાં વીડિયો લેક્યુરો હોય તેવા ઓનલાઇન કોર્સ વિદ્યાર્થીઓ માટે discussion boards હોય, વિદ્યાર્થીઓનાં લેસનોને તપાસવાં તથા ગ્રેડ/ગુણાંક આપોઆપ આપવાની પદ્ધતિ હોય તેને હવે MOOC (Massive open online courses) કહે છે.

ઇન્દ્રિયા ગાંધી ઓપન યુનિવર્સિટી કે બાબાસાહેબ આંબેડકર ઓપન યુનિવર્સિટી આપણને યાદ આવી જાય. શરૂઆતનાં વર્ષોમાં MOOC (Massive open online courses) માટે જે જુવાળ હતો, તે થોડો ઓછો થયો છે, પરંતુ આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ સાથે સંકળાયેલાને એક વાતની ખાતરી છે કે શિક્ષણવ્યવસ્થામાં ધરમૂળથી ફેરફાર કરવાની જરૂરિયાત છે. અત્યારનું ભાષતર ‘One size fit all’ જેવું મહદદંશે છે જ્યારે ‘એડેટીવ લર્નિંગ’ સોફ્ટવેર પ્રત્યેક વિદ્યાર્થીને ધ્યાનમાં રાખીને તેની જરૂર મુજબ શિક્ષણની વ્યવસ્થા ગોઠવશે. પરિણામે એને સમજવા-શીખવા માટે વધુ ઓછો સમય જોઈએ. આ બાબતને લક્ષમાં રાખીને આવનારા નજીકના ભવિષ્યમાં આવું થશે તેવી આશા છે.

આવી રીતે શિક્ષણ અપાશે તો શિક્ષકોની જરૂરિયાત નહીં રહે તેવું નથી, પરંતુ શિક્ષકોની ભૂમિકા બદલાશે. તેઓ માત્ર વ્યાખ્યાતા ન રહેતાં વધુ ને વધુ મેન્ટોરની ભૂમિકા અદા કરશે. જેવી રીતે ૧૮મી સદીમાં ઔદ્યોગિક કાંતિને કારણે શિક્ષણપદ્ધતિ તથા જરૂરિયાતમાં ધરમૂળથી ફેર પડયો, તેવું ધારો અશે આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના

વધુ ને વધુ ઉપયોગથી થશે એમ લાગે છે. હાલની શિક્ષણવ્યવસ્થા ઘણે અંશે 'ક્લે' (clay) જેવી છે. એક ચોક્કસ આકાર આપો, તેને bake કરો અને પણી જે ઘાટ ઘડાયો તે હંમેશ માટે રહે. હવેની જરૂરિયાત ઘણે અંશે 'પુટી' (Putty) જેવી રહેશે. જેમ જરૂર પડે તેમ તેને નવો ઘાટ આપી શકાય. જીવનભર શીખતાં રહેવું પડે તેમ બનશે. વધુ ને વધુ 'soft skills'ની જરૂર પડશે. આવનારાં વર્ષોમાં જનસમાજને નવી ને નવી આવડતો શીખતા રહેવી પડશે; આથી આ માટે જરૂરી soft-skill કે character skills જેમ કે ઉદ્યમ, ટીમ-વર્કથી કામ કરવું, જિજ્ઞાસા રાખવી વગેરેની વિશેષ જરૂર પડશે. આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સને કારણે જો ઓટોમેશન ખૂબ વધશે, (જે થવાની શક્યતાઓ છે) તો તેની અસર વિશ્વવ્યવસ્થા અને વૈશ્વિક રાજકારણ ઉપર પણ પડી શકે. હાલ વિકાસશીલ દેશોને સત્તી મજૂરીનો જે ફાયદો છે, તે ખાસ ન રહે. પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ સુધીમાં બ્રિટન એના ઉત્પાદનક્ષેત્રે એની ટોચ પર પહોંચ્યું હતું અને અર્થવ્યવસ્થામાં ૪૫ ટકાનો ફાળો હતો. આજે ભારત-ચીન-બ્રાઝિલનું ઉત્પાદન તેની ટોચ પર પહોંચ્યું છે અને તેનો ફાળો અર્થવ્યવસ્થામાં માત્ર આશરે ૧૫ ટકા છે.

સરમુખત્વારશાહી કે સામ્યવાદી દેશોમાં વિરોધીઓ પર ચાંપતી નજર રાખવા માટે આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સનો દુસ્યુપ્યોગ પણ થાય. દેખાવો કરનાર અથવા સરવસમાં સામેલ થયેલા માણસોના ખૂબ દૂરથી ફોટા પાડી Findface જેવી applicationથી તેમની માહિતી મેળવાય છે.

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના ખોટા ઉપયોગથી અંગત જીવનમાં દખલ થઈ શકે. તમે જાહેર સ્થળ પર ઊભા હો, ત્યારે દૂરથી સ્માર્ટફોન પર કોઈ ફોટો લઈ moment જેવી appથી facial recognition દ્વારા તમારા બધા વેબ પર રહેલા ફોટાઓ તથા માહિતી ટૂક સમયમાં એકટી કરી શકે.

આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સના અયોગ્ય ઉપયોગથી super-human બનશે. એ જો બનાવનારની કાબૂની બહાર જતા રહેશે, તો માનવઅસ્તિત્વને જોખમમાં મૂકી શકે, તેવી દહેશત કેટલાકે રજૂ કરી છે, પણ તે અસ્થાને લાગે છે.

અંતે (૧) આપણે આગળ જોયું તેમ ૧૯૮૬થી આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સ પર સંશોધન થઈ રહ્યું છે. એને વિશે રાખેલી ઘણી અપેક્ષાઓની સામે કોઈ નક્કર પરિણામ ન મળતાં નિરાશા જરૂર જન્મી હતી. ભવે ૨૦૧૨થી પ્રગતિ નોંધપાત્ર છે, પણ માનવસતરની Artificial General Intelligence હજુ દાયકાઓ દૂર છે.

(૨) આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સને કારણે દૂરગામી અસરો પડશે. jobs will be re-defined rather than destroyed. જીવનમાં સતત શીખતા રહેવું પડશે. એવી વ્યવસ્થા ઊભી કરવી પડશે કે જેવી સતત શીખવું શક્ય બને. જ્ઞાન આધ્યારિત સમાજની જરૂર પડશે. ઉચ્ચ કૌશલ્ય, ઊંચા પગારની નોકરી અને ઓછા પગારની નોકરી વચ્ચે અંતર વધશે.

(૩) આર્ટિફિશિયલ ઇન્ટેલિજન્સથી ભયભીત થવાની સહેજે જરૂર નથી. તેને અપનાવવાની જરૂર છે અને તેને માટે સજજતા કેળવવાની જરૂર છે.

- નીતિન શુક્લ

તો હિંદી મહાસાગર યુદ્ધકોને બની જો !

ભારતનાં મહાકાંયો મહાભારત અને રામાયણ ધર્મસંબંધિત હોવા છતાં તે યુદ્ધકાંયો છે. આ યુદ્ધકાંયોમાં વિસ્તારવાદના સિદ્ધાંતનું મહત્વ જોવા મળે છે. આથી જ તો તે સમયે અશ્વમેધ યજ્ઞો કરવામાં આવતા હતા. વિશ્વમાં ખેલાયેલાં પ્રથમ અને દ્વિતીય વિશ્વયુદ્ધો પણ વિસ્તારવાદને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ખેલાયેલાં હતાં. ૨૧મી સદીમાં વિશ્વમાં જે સંઘર્ષો આજે જોવા મળે છે તેમાં પણ ‘વિસ્તારવાદ’ કેન્દ્રમાં રહેલ છે.

રાજકીય ભૂગોળના વિદ્વાનો આલ્ફેડ મેન્કિન્ડર, આલ્ફેડ થેયર મહાન (Mahan, Alfred Thayer) અને ડી. સેવરસ્કીએ પરિસ્થિતિને અનુરૂપ ભૂમિવિસ્તાર, નૌકાતાકાત અને હવાઈ તાકાતને પ્રાધાન્ય આપીને વैશ્વિક તાકાત માટે વિચારો રજૂ કર્યા છે. વર્તમાન સંજોગમાં દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયામાં સમાવાતા દેશો પોતાની દરિયાઈ સીમાના સંદર્ભમાં વધુ જાગ્રત બન્યા છે અને તેથી હિંદી મહાસાગરનું વ્યૂહાત્મક મહત્વ વધતું જતું જોવા મળે છે, તેની પ્રતીતિ કેટલોક ઘટનાઓને આધારે દર્શાવી શકાય.

દરિયાઈ સીમા ધરાવતા બધા જ દેશોએ યુ.એન.ને સંમતિ આપી છે કે દરેક દેશ પોતાના દરિયાકિનારાની જણસીમા ૧૨ નોટિકલ માર્ટિલ (૧ નોટિકલ માર્ટિલ = ૧.૮ કિલોમીટર) સુધી સ્વીકારશે. (U.N. Convention on the Law of the Sea – ‘UNCLOS’ – ૧૯૮૨) પરંતુ ૧૯૯૬માં ચીન અને જાપાને પોતાની દરિયાઈ સીમા ૨૪ નોટિકલ માર્ટિલ જાહેર કરી, તેમજ આર્થિક અને સંશોધન માટેની દરિયાઈ સીમા ૨૦૦ નોટિકલ માર્ટિલ (Exploration Economic Zone – EEZ) નક્કી કરી; પરિણામે તેમના દરિયાકિનારાનું આર્થિક અને વ્યૂહાત્મક મહત્વ વધવા લાગ્યું.

આ નિર્ણયની ત્વરિત અસર જાપાન ઉપર થઈ. જાપાનનું પ્રભુત્વ જે ટાપુઓ ઉપર હતું તે ટાપુઓ ઉપર ચીને પોતાનો પ્રભુત્વ હોવાનો ધર્મો કર્યો. વધુમાં તાઇવાનના ઈશાનમાં આવેલા ચીને ‘RYUKYU’ (રૂક્યુ) દ્વિપસમૂહની દક્ષિણે આવેલા Senkaku (સેનકાકુ) ટાપુઓ ઉપર પ્રભુત્વ સ્થાપ્યું. જાપાને પણ સમુદ્રમાં રહેલી સંપત્તિ માટે દાવો કર્યો, પરિસ્થિતિ ગંભીર વળાંક લે તે પહેલાં જ ચીને ૨૦૧૩માં એકાએક ‘પૂર્વ ચીની સમુદ્ર’ને પ્રતિબંધિત વિસ્તાર તરીકે ‘હવાઈ સંરક્ષણ પરાખ વિભાગ’ (Air Defence Identification Zone – ADIZ) જાહેર કર્યો, જેની અસર જાપાન અને દક્ષિણ કોરિયાની દરિયાઈ જણસીમા ઉપર પણ થઈ. દક્ષિણ ચીની સમુદ્રની ફરતે આવેલા તકરારી જળવિસ્તારના, તદઉપરાંત ત્યાં આવેલા ૨૦૦ જેટલા નાના મોટા ટાપુઓ, ખડકો અને પરવાળાના ખરાબા જેવા નવા તકરારી મુદ્દાઓ ઉપસ્થિત થયા. આ પરિસ્થિતિમાં ભૂનેઈએ સ્પાર્ટલી દ્વિપસમૂહની દક્ષિણે આવેલા પરવાળાના ખરાબા પર, સ્પાર્ટલી દ્વિપસમૂહના ગ્રણ ટાપુઓ માટે, મહેશિયાએ આઈ ટાપુઓ પર અને દક્ષિણ ચીની સમુદ્ર

ઉપર ફિલીપાઈન્સે પણ પોતાનો હક્ક રજૂ કર્યો છે. વિયેટનામ, તાઇવાન અને ચીને પણ દક્ષિણ ચીની સમુદ્ર, સ્પાર્ટલી અને પારાસેલ ટાપુઓ ઉપર પોતાના આગવા હક્ક રજૂ કર્યા છે. દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના જળવિસ્તારમાં આવેલ દક્ષિણ ચીની સમુદ્રની ફરતે છ દેશો આવેલા છે. આ સમુદ્રની ત્રણ બાજુએ એટલે કે પૂર્વ ફિલીપાઈન્સ, દક્ષિણે મલેશિયા, બ્રૂનેઈ, ઇન્ડોનેશિયા, સિંગાપોર અને પશ્ચિમે વિયેટનામ દેશો આવેલા છે; જ્યારે ઉત્તરે ચીનનો ભૂમિવિસ્તાર આવેલો છે. દક્ષિણ ચીની સમુદ્ર પેસિફિક અને હિંદી મહાસાગરના સીમાના જળવિસ્તારમાં આવેલ છે. ચીન આ વિસ્તારમાં ૨૦૧૫-'૧૬ના સમયગાળામાં પોતાની હવાઈ અને નૌકાતાકાતનો પરચો બતાવી રહ્યું છે; પરિણામે દક્ષિણ ચીની સમુદ્ર સાથે સંકળાયેલા દેશોએ પોતાના ટાપુ અને જળવિસ્તારના સંરક્ષણ માટે પોતપોતાની લશકરી તાકાતને વધુ સક્ષમ કરવા વિકસિત દેશોમાંથી શસ્ત્રોની આયાત કરવા મજબૂર થવું પડ્યું છે.

સામુદ્રિક વેપારના સંદર્ભમાં જોઈએ તો પશ્ચિમ પેસિફિકથી આવનારાં યુરોપ-અમેરિકાનાં જહાજો હિંદી મહાસાગર થઈને પૂર્વ પેસિફિક તરફ જતાં હોય છે. આ જહાજો સુના, લોખ્ભોક અને મકાસ્સરની સામુદ્રધુનીમાંથી પસાર થતાં હોય છે. વિશ્વમાં જળમાર્ગ થતા વેપારમાં આ માર્ગનો માલવહન તરીકે ત્રીજો કમ આવે છે. ખનીજતેલનાં ટેન્કરો પરિશ્યન ગલ્ફના દેશોમાંથી હિંદી મહાસાગરમાં થઈને મલકકાની સામુદ્રધુનીમાંથી પસાર થાય છે. જ્યારે પૂર્વ એશિયાનાં કેટલાંક માલવાહક જહાજો દક્ષિણ ચીની સમુદ્રના માર્ગ પેસિફિક મહાસાગરના દેશો તરફ પસાર થાય છે. તો કેટલાંક સુઅેઝ નહેરમાંથી પસાર થઈને પનામા નહેરના માર્ગ પણ પરિવહન પામે છે. પરંતુ વર્તમાન સંજોગોમાં ISIS (Islamic State of Iraq and Syria) અને ISની આતંકવાદી પ્રવૃત્તિ તેમજ ચાંચિયાગીરીની સ્ફોટક સ્થિતિને કારણે આ માર્ગ વ્યાપારી જહાજો પસાર થવાનું ટાળે છે.

આથી ચીન સમયના તકાદાને લક્ષ્યમાં રાખીને છરાકની રાહે આગળ વધી રહ્યું છે. ૧૯૮૧માં કુવૈત એ છરાકનો જ ભાગ છે અને ગાઝીને કુવૈત ઉપર સદામ હુસેને પ્રભુત્વ સ્થાપવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. તે જ રીતે ચીન ૧૯મી સદીમાં ગુમાવેલો વિસ્તાર પરત લેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે.

વિશ્વની મહાસત્તા બનવા ચીનનો ડ્રેગન ફૂંફાડા મારી રહ્યો છે. આ સમયે વિશ્વની મહાસત્તા ગણાતું અમેરિકા એશિયાના દેશોમાં આર્થિક-રાજકીય સંબંધો સ્થાપીને ચીનના ડ્રેગનને અંકુશમાં રાખવા પ્રયત્ન કરી રહ્યું છે. અમેરિકા દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોના સંગઠન (ASEAN), ભારત, અફ્ઘાનિસ્તાન અને પાકિસ્તાન સાથે મુત્સદીગીરીખર્યા સંબંધો સ્થાપી રહ્યું છે. અમેરિકાએ ચીનની સીમાથી આશરે ૩૨૦૦ કિમી. (૨૪૦૦

માઈલ) દૂર પોસિફિક મહાસાગરમાં આવેલ હોનોલુલુ ટાપુ ઉપર પોતાનો નૌકાબેડો તહેનાત કર્યો છે. આ ટાપુ અમેરિકાથી ૮૬૦૦ કિમી. દૂર છે. આ નૌકાબેડોને કારણે યુ.એસ. ચીનને દાખમાં રાખી શકે તેમ છે. હિંદી મહાસાગરની સુરક્ષાને લક્ષમાં રાખીને ભારત હિંદી મહાસાગરને કિનારે આવેલા ૪૬ દેશોમાંના કેટલાક દેશો સાથે નૌકાકવાયત પણ કરી રહ્યું છે. આતંકવાદ અને હિંદી મહાસાગરની સુરક્ષાને લક્ષમાં રાખીને ભારતે અમેરિકા સાથે એક-બીજાના હવાઈ મથકનો ઉપયોગ કરવા માટે સહમતી સ્વીકારી છે. આ સહમતી માટે ચીન અને પાકિસ્તાને અણગમો ઊભો કર્યો છે.

ભારતની પ્રશ્નમે આવેલા ઇસ્લામિક દેશોમાં ISISનું પ્રભુત્વ વધતાં, આતંકવાદના ભયને કારણે નિર્દ્દિષ્ટ નાગરિકોને યુરોપના દેશોમાં સ્થળાંતર કરવું પડે છે. દક્ષિણ એશિયાના દેશોને પણ આતંકવાદનો સામનો કરવો પડે છે, જ્યારે દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોમાં દક્ષિણ ચીની સમુદ્રના સંદર્ભમાં ચીનની જોડુકમી વધતી જાય છે. તાજેતરમાં ઉનર કોરિયાએ અણુવિસ્ફોટ કરીને દક્ષિણ-પૂર્વ એશિયાના દેશોને પોતાની તાકાતનો પરચો પણ બતાવી દીધો છે.

આ શરંજની રમતમાં ભારતે સમયસૂચકતા દાખવવી પડશે કે જેથી દક્ષિણ ચીની સમુદ્રને કારણે હિંદી મહાસાગર ભવિષ્યમાં 'યુદ્ધક્ષેત્ર' ન બની જાય.

- નીતિન કોઠારી

(ચોથા પાનાનું ચાલુ)

આથી પણ વધુ ચિંતાજનક વલણો આ વિવાદમાં દેખાયાં, તે એ છે કે પાણીની વિવિધ બાબતો અંગે રાજ્યસરકારો અને કેન્દ્રસરકાર બંને બંધારણીય સત્તા ધરાવતાં હોવા છિતાં આ વિવાદ દાયકાઓથી ચાલુ રહ્યો છે. સર્વોચ્ચ અદાલતના નિર્ણય છિતાં પાણી નહીં આપવાનો કર્ણાટક રાજ્યનો નિર્ણય 'અદાલતી તિરસ્કાર'(Contempt of Court)ની સ્થિતિ ઊભી કરે છે જેનો ભાગે જ રાજ્યસરકાર વિચાર કરે છે. વધુમાં તેની વિધાનસભાએ પણ સર્વોચ્ચ અદાલતની સરિયામ અવગણના કરતાં કાવેરીનું પાણી નહીં આપવાનો છરાવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો. જોકે સર્વોચ્ચ અદાલતે આ બાબતે અંતિમ નિર્ણય પર પહોંચવાની કેન્દ્રસરકારને તાકીદ કરી છે.

આ ઘટનાને રાષ્ટ્રીય સંદર્ભે તપાસીએ તો માર્ચ, ૨૦૧૬માં કેન્દ્રસરકારે નોશનલ વોટરવેયઝ બિલ પસાર કર્યું છે અને ૧૪,૫૦૦ કિમી.નો રાષ્ટ્રીય જળમાર્ગ વિકસાવવાની દિશામાં સીમાચિહ્નન રૂપ કદમ ભર્યું છે. જેમાં ભારત સરકાર દેશની ૧૧૧ જેટલી નાની મોટી નદીઓને જોડવાનું મહાઅભિયાન આદરશે અને ૧૦૬ વધારાના (હાલમાં છે તે ઉપરાંતના) જળમાર્ગો તૈયાર કરી દેશના વાહનવ્યવહારની કાયાપલટ કરવા ધારે છે ત્યારે આવા જૂના જળવિવાદ બાબતે ત્વરિત નિર્ણય આવકાર્ય બની રહે છે.

- રક્ષા મ. વ્યાસ

અભિવિક ઘટકની ફિલ્મ 'મેધે ટાકા તારા'

જેમ આપણને સોઝોક્લિસ, શેક્સપિયર કે ચેખોવનાં નાટકોનું વારંવાર વાચન કરવું ગમે, જેમ દોસ્તોયબ્સ્કી કે પન્નાલાલ પટેલની નવલકથાઓ વારંવાર વાંચવી ગમે, એમ વિશ્વમાં કેટલીક એવી ફિલ્મો બની છે, જેને વારંવાર જોવા છતાં ધરવ ના થાય. આવી એક ફિલ્મ છે 'મેધે ટાકા તારા' (વાદળે ટાંકેલો તારક) જેનો વિશ્વના કેટલાક ઉત્તમ ફિલ્મ-વિવેચકોએ 'મૃત્યુ પામતાં પહેલાં એક વખત જોવી જ જોઈએ' એવી ફિલ્મોની યાદી તૈયાર કરી હતી એમાં આ ફિલ્મનો સમાવેશ થાય છે.

મહાન દિગ્દર્શક ઋભિવિક ઘટક(૧૯૮૨૫થી ૧૯૭૭૬)નો જન્મ હાલ બાંગલાદેશના ટાકામાં થયો.

સત્યજિત રે અને મૃષાલ સેનના સમકાળીન અને સમાંતર સિનેમાના પ્રબળ પુરસ્કર્તા ઘટકે મણિ કૌલ, કુમાર સહાની, સર્હિદ મિર્જા, અદૂર ગોપાલકિશન અને કેતન મહેતા જેવા અનેક ફિલ્મ-દિગ્દર્શકો ઉપર ઘેરી અસર કરી છે જે એ સૌએ કબૂલ્યું છે.

સામાજિક વાસ્તવિકતાનું ઉર્ભિસભર ચિત્રણ એ એમનો વિશેષ હતો. તેઓ હમેશાં કહેતા કે સામાન્ય માનવની વેદના મારા આકોશને વ્યક્ત કરવાનું મારી પાસે ફિલ્મ એ એક જ માધ્યમ છે. જાહીને આશ્રય થાય કે બિમલ રોયની ખૂબ સફળ ફિલ્મ 'મધુમતી'ની ફિલ્મ-રિક્પટ ઋભિવિક ઘટકે લખી હતી. નેશનલ ફિલ્મ એવોઈ, રજત કમલ એવોઈ ઉપરાંત તેઓ 'પદ્મશ્રી'થી પણ સન્માનિત થયેલા છે.

ફિલ્મ એન્ડ ટેલિવિઝન ઇન્સ્ટિટ્યુટ ઓફ ઇન્ડિયા – પુષેમાં અધ્યાપક રહી ચૂકેલા કલાકાર ઘટક સૂર્યની જેમ હમેશાં સ્વયંપ્રકાશિત રહ્યા છે. કોઈનીય પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ અસરો હેઠળ તેઓ આવ્યા નથી. મહાશ્રેતા દેવી એમનાં દૌહિત્રી થાય. આવા ઘટકને અંતિમ દિવસોમાં મેન્ટલ ઇસ્પિતાવમાં રાખવા પડ્યા હતા.

હવે થોડીક વાત કરીએ છેક ૧૯૬૦માં બનેલી ઉત્તમ ફિલ્મ 'મેધે ટાકા તારા'ની. ભાગલાને કારણે પૂર્વ બંગાળમાંથી કોલકાતા આવેલા શરણાર્થી કેમ્પમાં આશ્રય લઈ રહેલા એક નીચલા મથ્યમવર્ગના કુટુંબની આ હદ્યદાવક કથા છે. કુટુંબમાં વૃદ્ધ કૃશકાય પિતા, બે દીકરીઓ અને ગાયક બનવાનાં સપનાં જોતો મોટો દીકરો છે. કુટુંબની આર્થિક-સામાજિક જવાબદારી નાયિકા નીતા પર છે. ફિલ્મમાં સુપ્રિયા ચૌધરીએ નીતા તરીકે બેનમૂન અભિનય કર્યો છે અને ગાયક બનવાનાં સપનાં જોતો મોટો ભાઈ એટલે સુપ્રસિદ્ધ અભિનેતા અનિલ ચેટર્ઝી, જે એકલો જ નીતાની વેદનાને સમજી શકે છે.

નીતાના જેની સાથે વિવાહ થાય છે એ યુવકને નીતાની નાની બહેન પોતાના પ્રેમપાશમાં ફસાવે છે. આ અને આવા અનેક આધાતો સહન કરતી નીતા સતત બધી બાબતમાં સમર્પજા કરે છે અને અંતે અનું સાવ ઘસાઈ ગયેલું શરીર ટી.બી. જેવા ઘાતક રોગમાં સપડાય છે. મોટો ભાઈ ડોક્ટરની સલાહ માની એને હિલ સ્ટેશન ઉપર લઈ જાય છે. જ્યાં એની તબિયત વધુ લથડે છે અને એક સમયે તો એ ચીસ પાડી બોલી ઉઠે છે 'દાદા, આમિ બચતે ચાઈ' – દાદા મારે જીવવું છે. આ વાક્યના સમસ્ત

શ્રી ભર્દુંકર વિધાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી

❖ ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટની શ્રી ભર્દુંકર વિધાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણીના ઉપકે ઓક્ટોબર મહિનામાં નીચે મુજબ બે વ્યાખ્યાનો સાંજે પાંચ વાગ્યે શ્રી હીરાલાલ ભગવતી સભાગૃહમાં યોજવામાં આવ્યાં છે :

૧૨ ઓક્ટોબર ૨૦૧૬, બુધવાર : વિષય : જીવનમાં સુખ અને આનંદની પ્રાપ્તિ
વક્તા : શ્રી ડિના સક્સેના

૧૩ ઓક્ટોબર ૨૦૧૬, બુધવાર : વિષય : ઋત્વિક ઘટકની ફિલ્મ : ‘મેધે ઢાકા તારા’ની પ્રસ્તુતિ અને સમીક્ષા
વક્તા : શ્રી સુભાષ શાહ

લલિતકલાકેન્દ્ર

❖ ૨૩ ઓક્ટોબર ૨૦૧૬, રવિવાર : સવારે ૯.૩૦ થી ૧૧.૩૦

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ આપોઝિત શ્રી હરિકેત પાઠક બાલકિશોર ચિત્રસ્પર્ધામાં ધો. ૫, ૬, ૭ અને ૮, ૯ ધોરણાનાં બાળકો માટે યોજાયેલી ચિત્રસ્પર્ધા તથા ઈનામવિતરણ.

હિલસ્ટેશનના પર્વતોને આવરી લેતા પડ્ધા જાણે સમસ્ત વિશ્વમાં પડતા હોય એવી પ્રતીતિ થાય છે. જીવવું એ મનુષ્યમાત્રનો હક્ક છે, પછી એ ગરીબ હોય કે શરણાર્થી હોય.

અંતે નીતાને જ્યારે પાછી ઘરે લાવવામાં આવે છે ત્યારે તો ઋત્વિક ઘટકે કમાલ કરી છે. વરસાદ વરસી રહ્યો છે અને નીતાનો close up દેખાય છે. ધૂઢા વાળ, કપાળમાં ચાંલ્યો, ચહેરાની આભા, બધું જ જાણે સ્વયં મા દુર્ગા વિશ્વના દુઃખહરણ માટે આવ્યાં હોય એમ લાગે. આ દૃશ્ય ઉપર વિશ્વભરના વિવેચકો વારી ગયા હતા.

હું જ્યારે જ્યારે આ ફિલ્મ જોઉં છું ત્યારે મને સતત દોસ્તોયસ્કીની ‘કાઈમ અન્ડ પનિશમેન્ટ’ નવલકથાનું સ્મરણ થાય છે અને ખાસ તો કુટુંબ માટે સતત ભોગ આપતી નાયિકા સોનિયાનું.

આ ફિલ્મની બીજી મહત્વની વિશેષતા છે એના સરૂરિયલ સાઉન્ડ ઇફેક્ટની. નીતા જ્યારે પોતાના જ મંગેતરને પોતાની બહેન સાથે એક રૂમમાં એકલા જોઈને પાછાં વળતાં એ દાદરો ઊતરતી હોય છે અને બેંકગ્રાઉન્ડમાં ચાબખાના ‘સા...દ... સા...દ...’ અવાજો મૂક્યા છે અને એ જે રીતે એક પછી એક પગથિયાં ઊતરતી હોય છે ત્યારે ભલભલાનાં હદ્દ્ય દ્રવી ઉઠે છે.

એના જ કૃશકાય પણ લાચાર પિતા એની વેદના સમજી વારંવાર કહે છે ‘જતી રહે...! આ ધર છોડી જતી રહે...’ એ ઉદ્ગારો પણ એટલા જ વેધક છે.

ઘટકે, સત્યજિત રેની જેમ ગરીબાઈ અને વેદનાને ક્યારેય જલોરીઝાઈ નથી કરી, અને એ જ કારણ છે કે આજે પણ વિશ્વમાં ચલાયિતોના અભ્યાસુઓનો એક મોટો વર્ગ ઘટકને સત્યજિત રે કરતાં મોટા દિગ્દર્શક માને છે. ખેર, અત્યારે એ ચર્ચા અસ્થાને છે.

- સુભાષ શાહ

વિદ્યાવિકાસ ટ્રસ્ટ દ્વારા શ્રી અરુણભાઈ દવેને સ્મૃતિચિહ્ન અર્પણ કરતા
પ્રવીષા ક. લહેરી, પ્રકાશ શાહ, કુમારપાણ ટેસાઈ અને રાજેન્ડ્ર પટેલ

વિદ્યાવિકાસ ટ્રસ્ટ દ્વારા શ્રી લાભશંકર પુરોહિતને સ્મૃતિચિહ્ન અર્પણ કરતા બાલકૃષ્ણ દોશી

દર માસની પમ્પી તારીખે પ્રકાશિત

RNI No. GUJGUJ/1998/4459. Permitted to post at Ahd PSO
On 5th every month under postal Regd. No. GAMC 1375
2015-17 issued by SSP Ahmedabad-9 Valid Upto 31-12-2017

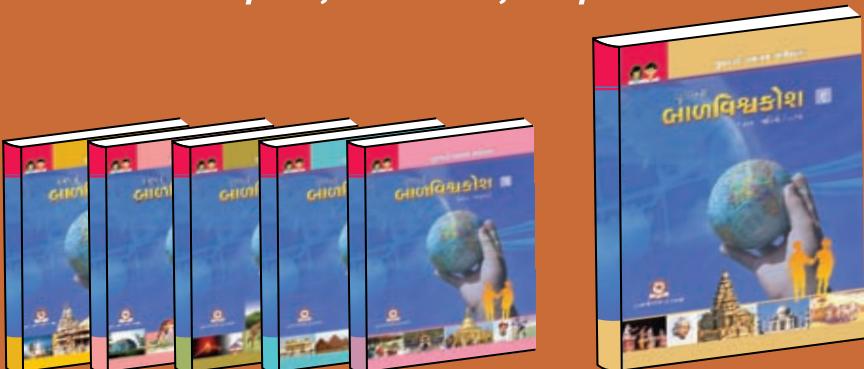
ISSN 2321 6999

ગુજરાતી વિશ્વકોશ
ગંયશ્રેણી ૧થી ૨૫ ઘંટાઓની કિંમત ₹
૨૦,૬૦૦/- છે, જે ૧૫,૮૦૦/-માં મળશે.

ગુજરાતી ભાળવિશ્વકોશ
ભાગ ૧ થી ૬

કિં રૂ ૫૦૦૦/- છે, જે કિં ૩,૭૫૦/- માં મળશે.

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટનાં પ્રકાશનો

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા વિવિધ ગ્રંથ શ્રેણી અંતર્ગત વિવિધ
વાચનસામગ્રી ધરાવતાં 'ગુજરાત', 'ભારત', 'કેન્સર', 'માનવ જીવિભાગન'
'પર્યાવરણ-સંહિતા' વગેરે ૭૦ જેટલાં પુસ્તકો પ્રકાશિત થયાં છે.

આ પ્રકાશનો ૨૫ % વળતરથી ઉપલબ્ધ થશે.

મુખ્ય વિકેતા અને પ્રાપ્તિસ્થાન

ગૂર્જ એજન્સીઝ, રતનપોણ નાકા સામે, ગાંધી માર્ગ,

અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૧, ફોન: ૨૨૧૪૪૬૬૩, ૨૨૧૪૬૬૦

ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ